

Прийдешня епоха Співстраждання, яка несе в собі ідею гуманізму, висуває відповідні вимоги, закладаючи основи розумно-душевної людини, здатної керувати своїм психофізичним ресурсом, зокрема часовим показником особистісних трудовитрат.

The coming epoch of Compassion which carries the idea of humanism in itself, makes corresponding demands, lays grounds of intelligent and sincere man able to be in charge of his psychophysical resource, in particular, the time index of personal efforts.

Черкашина Тетяна Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Східноєвропейського університету (м. Черкаси)

ІННОВАЦІЙНІСТЬ, ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ І «ЗНИКНЕННЯ ЛЮДИНИ»

М.М. Чурсін

Розглядається вплив інновацій, в першу чергу інформаційно-технологічних, на людську особистість. Характеризується тенденція «зникнення людини» як усунення під тиском інформаційних технологій її одвічних сталих рис та якостей. Підкреслюється нелінійний характер наслідків інформатизації та необхідність обережного втручання в інфосередовище

Постановка проблеми у загальному вигляді

Наш час – це час постійних та швидких змін в будь-якій сфері життєдіяльності людини. Передусім це стосується інфосфери, яка має безпосередній вплив на все, що робить людина й людство. Це стосується, безумовно, її важливої складової – сфери освіти, зокрема, вищої освіти. Вища школа є ареною зіткнення традицій та інновацій у такій надвідповідальній діяльності як трансляція знань та досвіду у суспільстві. Загальна проблема полягає у визначенні

ставлення вищої школи до вимоги постійно змінюватися, відповідно до темпів, що нав'язуються технікою, технологіями (перш за все інформаційними) та економікою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор

Інформатизація суспільства потягла за собою низку наслідків, що стосуються стану інфосфери. У публікаціях, присвячених інформатизації, констатується і швидке зростання інформаційного потоку, й таке ж саме за темпом старіння інформації та знань; втрата авторитету будь-яких знань внаслідок усвідомлення близької заміни їх більш новітніми; перебудова ментальності поколінь, прошарків суспільства та навіть народів і т.д. Соціальні наслідки інформатизації досліджувалися Е. Тоффлером, Т. Еріксоном, П. Друкером, В. Пелевіним, М. Епштейном, на публікації яких спирався автор у цій роботі, та іншими дослідниками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття

На фоні загалом зваженого тону публікацій, що присвячені соціальним наслідкам інформатизації, публікації, у яких йдеться про інформатизацію вищої освіти акцентують тільки позитивну сторону змін, що їх тягне за собою інформатизація. Вважається, що вища школа має ретельно відстежувати напрямки інформаційно-технологічного розвитку, швидко реагувати на них та готувати майбутнього фахівця до роботи у насиченій технікою та технологіями інфосфері. В той же час поза увагою дослідників залишаються деякі негативні соціальні наслідки безоглядної інформатизації та „інноватизації” вищої освіти. І важлива частина загальної проблеми полягає у виявленні небажаних проявів та тенденцій, що спостерігаються в процесі швидких змін, пов'язаних з інформатизацією, а також «інноватизацією» вищої школи.

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою цієї роботи є дослідження окремих негативних наслідків інноваційності, що залишаються поза увагою фахівців і мають відношення до особистості людини, що навчається.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів

Інноваційність як тенденція, навіть, провідна тенденція сучасного виробництва й освіти тісно пов'язана з динамікою знань, швидким їх оновленням та – водночас – застаріванням. Тому, говорячи про інновації в освіті, слід торкнутися передусім саме динамізму інфосфери.

«Високий темп оновлення знань, характерний для інформаційного суспільства, вабить швидку змінюваність соціальних структур і інститутів, утілюючи це знання, типів і способів комунікації. Багато які соціальні процеси стають чимось ефемерним: існуючим відносно невеликий час. Інтеграція минулого і майбутнього в єдиний ланцюг подій, створюючи індивідуальну біографію і лежача в основі особи, "Я", виявляється в деяких випадках непростою справою. В сучасному суспільстві ланцюг соціальних і технологічних опосередковувань, що все більш ускладнюється, між дією і її результатом робить складним раціональне планування дій не тільки на колективному, але навіть і на індивідуальному рівні» [1]. «Нестримний і могутній потік інформації в наш час готовий заповнити всі прогалини, ведучи в результаті до ситуації, де все загрожує стати історичним ланцюгом насичених моментів, які не роз'єднані поняттями «до» і «після», «тут» і «там». Справді-бо, навіть «тут і тепер» опиняються під загрозою, оскільки наступний момент настає так швидко, що стає важко жити в теперішньому. Ми живемо, твердо сконцентрувавши погляд на точці, яка секунди на дві забігла в майбутнє. Наслідки цього крайнього поспіху – величезні; минуле і майбутнє як ментальні категорії перебувають під загрозою тиранії моменту. Це доба комп'ютерів, Інтернету, супутників зв'язку, багатоканального телебачення, SMS-повідомлень (коротких текстових повідомлень по телефонах GSM), електронної пошти, кишенькових комп'ютерів і електронної торгівлі. Коли хтось щось передає, найдефіцитнішим ресурсом є увага інших. Коли хтось щось приймає, найдефіцитнішим ресурсом є повільний, неперервний час. Тут криється головна напруженість у сучасному суспільстві» [2, с.13].

Як же реагує освіта (нас цікавить передусім вища освіта) на цю напруженість? Поки що – сприймаючи та приймаючи високий

темп змін, підлаштовуючись під нього. Як вказує В.Г.Кремень, «Освіта повинна підготувати людину, яка буде здатна і виявить бажання створювати і сприймати зміни і нововведення. Йдеться про трансформацію технології, інформації, знань, самих обставин життя. В суспільній свідомості необхідно затвердити мінливість, динамізм змін як адекватну сучасності рису життя, лише за наявності якої держава зможе сформувати основи стійкого розвитку і забезпечити конкурентоздатну економіку. І, навпаки, консерватизм і відсутність динамізму приводить до відсталості, виштовхують окрему людину, колективи і цілу країну за межі успіху і стійкості».

Далеко не останню роль у формуванні нової освітньої парадигми покликаний зіграти розвиток потреб до самоосвіти і самоудосконалення. Кінець кінцем, навчаний повинен перетворитися на того, що навчається. Людина розумна (*Homo sapiens*) в XXI столітті – це людина, яка все життя вчиться, пізнає навколишній світ і умови життєдіяльності, адекватно змінюючись відповідно до змін зовнішнього середовища» [3]. Освіта в інформаційній цивілізації предстає як відкрите, індивідуалізоване, творче знання за допомогою безперервної освіти і самонавчання протягом всього життя людини [4].

Але хто міг передбачити, що вимога „затвердити мінливість, динамізм змін” торкнеться не тільки роботи майбутнього фахівця з технікою, програмами та літературою (навчальною та науковою інформацією, одним словом), але і його побутової поведінки?! І можна спостерігати, як сучасна молода людина миттєво перебудовується в залежності від того, знаходиться вона в аудиторії чи поза нею, звертається до „свого” викладача чи до того, що не веде заняття в групі, де вона навчається... Як відомо, „всі види поведінки діляться на дві великі групи: нормативна поведінка і ситуаційна поведінка. Перша група визначається набором нормативних розпоряджень, характерних для того суспільства, до якого належить індивід, скоюючий акт поведінки, друга група – тією реальністю, в якій така поведінка виникає. Наявність ситуаційних правил поведінки показує, що людина не може обійтися тільки нормативними правилами. Життя так різноманітне, що немає ніякої надії на те, що всі її вимоги можна відобразити у

вигляді кінцевого списку нормативних правил” [5, с. 178]. Пильний погляд на студентську молодь виявляє помітну модифікацію її поведінки до саме ситуативної і це, підкреслимо, поширюється на всі ті риси, що формують ментальність людини, її відношення до світу.

Та це в умовах послідовної еволюції відбивається й на процесі пізнання, різновидом якого є навчальний процес у вищій школі. Дійсно, „...в синергетичному немає незмінного спостерігача; спостерігач стає, виникає в складноорганізованому потоці актів комунікації, комунікативних подій. В цьому світі питання: "Що є об'єктом пізнання?" стає безглуздом. Ніякого об'єкту пізнання немає. Знати – значить уміти поводитися адекватним чином в ситуаціях, пов'язаних з індивідуальними актами або кооперативними взаємодіями” [6].

Такі зміни не є новиною і знаходяться в руслі сучасної тенденції, що має назву „постмодерн”. При цьому «...зміна нормативної поведінки на ситуаційну і виникаючі в результаті цього результату можуть оцінюватися різними людьми по-різному» [5, с. 180].

Приголомшуючу картину ситуативної поведінки людини в швидкозмінюваному середовищі малює В. Пелєвін: «Швидке перемикання телевізора з однієї програми на іншу, до якого вдаються, щоб не дивитися рекламу, називається zapping. Буржуазна думка досить детально досліджувала психічний стан людини, що вдається до запінгу, і відповідний тип мислення, який поступово стає базисним в сучасному світі. Але той тип запінгу, який розглядався дослідниками цього феномена, відповідає перемиканню програм самим телеглядачем.

Перемикання телеглядача, яким управляє режисер і оператор (тобто примусова індукція суб'єкта номер два в результаті техномодифікацій), – це інший тип запінгу, насильний, роботи по вивченню якого практично закриті у всіх країнах, окрім Бутану, де телебачення заборонено. Але примусовий запінг, при якому телевізор перетворюється на пульт дистанційного керування телеглядачем, є не просто одним з методів організації відео ряду, а основою телемовлення, головним способом дії рекламно-

інформаційного поля на свідомість». Тому суб'єкта такого роду В. Пелевін позначає як *Homo Zapiens*, або ХЗ.

Можливість такого визначення Пелевін вважає надзвичайно важливим виведенням: «подібно тому як телеглядач, не бажаючи дивитися рекламний блок, перемикає телевізор, миттєві і непередбачувані техномодифікації зображення перемикають самого телеглядача. Переходячи в стан *Homo Zapiens*, він сам стає телепередачою, якою управляють дистанційно. І в цьому стані він проводить значну частину свого життя.

Положення сучасної людини не просто плачевно – воно, можна сказати, відсутнє, тому що людини майже немає. Не існує нічого, на що можна було б вказати, сказавши: «Ось, це і є *Homo Zapiens*»? ХЗ – це просто залишкове свічення люмінофора душі, що заснула; це фільм про зйомки іншого фільму, показаний по телевізору в порожньому будинку» [7, с. 101-102].

Обговорення проблеми сучасної ідентичності, віртуальності ставить питання про нову персонологію. Саме особа – джерело, процес і результат культури. Проте досягнення генної інженерії, успіхи по трансплантації органів, протезування, що доходить до кіборгізації, операції по зміні підлоги, що стали рутинними косметичні і пластичні операції, пірсинг породжують не тільки нові етичні і правові проблеми, примушують переосмислювати старі (одна проблема абортів чого стоїть), але і по-новому ставлять питання: що є особа? Де і коли особа? Які межі особи? В умовах, коли тіло перетворилося на подібність костюма, який можна перекроювати, прикрашати, а то і міняти, встає питання про посттелесну ідентичність. Особа з психосоматичної цілісності перетворюється на точку збірки свободи і відповідальності, якщо не в подібність чи те хвильової функції, чи то усюди "їжакуватої" функції Дірихле [8].

Тим часом «сучасний західний світ переживає кризу індивідуальної ідентичності. Починається криза і ряду колективних ідентичностей. Недаром проблема кризи ідентичності сьогодні одна з самих обговорюваних на різних конференціях філософів, психологів, соціологів. Це пов'язано з руйнуванням багато яких звичних норм, із згаданою ефемерністю соціальних процесів, з трудностю інтеграції минулого і майбутнього, різних

комунікаційних потоків і різних систем соціальних взаємодій на індивідуальному рівні. Виникають все більше індивідів, що характеризуються полі-ідентичністю або "розмитою ідентичністю", свідомість яких виявляється фрагментованою, і які не можуть відповісти на питання, ким вони є ("хто я такий?"). Це вже не людина в звичному значенні слова, оскільки найважливіша умова нормальної людської життєдіяльності (з погляду тієї норми, яка до цих пір була незаперечною) – існування єдності свідомості - як синхронної, так і діахронної. За Кантом, єдність індивідуальної свідомості - це апріорна умова її можливості. Але саме ця єдність сьогодні знаходиться під питанням, якщо вірити результатам ряду соціологічних і психологічних досліджень. Оскільки ж без єдності свідомості неможливе "Я", можна зробити висновок, що і "Я" в строгому значенні слова зникає. Відомий американський фахівець в області соціальної психології К. Герген написав недавно книгу "Перенасичене Я", в якій він намагається довести, що "Я" фрагментується, а потім зникає у сучасної людини. Але ж ясно, що індивід, у якого відсутнє "Я", у якого життя ділиться на ряд незв'язаних між собою епізодів, не може нести відповідальності за свої вчинки, а тим самим не може вважатися людиною в прийнятому до цих пір значенні цього слова. Виходить, що насправді людина нібито зникає...» [1].

Швидкість та прискорення впливають на свідомість і мислення людини. Як зазначає В.Г. Кремень, «Не можна не відзначити, що грядущі зміни висувають вимоги до формування нового мотиваційного інструментарію і образу мислення. Життя в стабільному середовищі обумовлює пріоритет негативної мотивації, яка забезпечує підтримку гомеостазу, що склався (досягнутого порядку). Перехід до середовища, в якому зміни стають нормою життя, примушує опановувати навиками позитивної мотивації, ініціюючої зміни в суспільстві. В умовах інноваційної трансформації освіти представляється важливим посилення позитивної мотивації в учбовому процесі, оскільки саме вона спонукає до розвитку самостійного мислення і самонавчання. Поняття стійкості систем ні в якому разі не повинне підмінятися поняттям їх стабільності, адже перше припускає динамічний розвиток, а друге – незмінність, консерватизм і застій. Перехід від

пріоритету збереження стабільності в економіці і в суспільстві до управління трансформаціями вимагає також вироблення у майбутніх кадрів уміння застосовувати позитивну мотивацію в своїй діяльності» [3]. І дійсно, «Постмодерний індивід всьому відкритий – але сприймає все як знакову поверхню – не намагаючись навіть проникнути в глибину речей, в значення знаків. Тому категорія реальності, як і всяке вимірювання в глибину, виявляється відкинutoю – адже вона припускає відмінність реальності від образу, від знакової системи. Постмодерна культура задовольняється світом симулякрів, слідів, що означають, і приймає їх такими, які вони є, не намагаючись дістатися до тих, що означаються. Все сприймається як цитата, як умовність, за якою не можна відшукати ніяких витоків, початків, походження. Але за таким поверхневим сприйняттям стоїть, в сутності, травматичний досвід, результатом якого і є знижена смислова чутливість... Значить, індивід все більш відчуває себе калікою, який нездібний повноцінно співвідноситися з навколишнім інформаційним середовищем. Це особливого роду каліцтво, в якому людина позбавляється не зовнішніх, а внутрішніх органів: зір і слух приймає на себе жахливе навантаження, якого не витримує мозок і серце» [9].

Система освіти, звичайно, має якоесь підготувати людину до діяльності в динамічному середовищі. Принциповим моментом тут є формування ставлення до нього. Тобто людина може сприймати його таким, як воно є, намагатися у той чи інший спосіб «бути попереду», або займати позицію опору. Поки що наукове співтовариство орієнтує освіту скористатися з наявної ситуації: «Слід повернути увагу ще на одну особливість, яку потрібно урахувати при формуванні системи освіти майбутнього – пише В.Г.Кремень – На відміну від стабільного суспільства, де закономірності протікання процесів носять лінійний характер, в суспільстві постійних якісних змін ця лінійність порушується. Лінійне мислення оперує простою залежністю, ніби «чим більше, тим краще», і направлено на пристосовування умов зовнішнього середовища до вимоги збереження існуючого стану соціально-економічних і техногенних систем. Нелінійне мислення орієнтовано на управління ходом якісних трансформацій (біфуркацій). Тому

головним в ньому стає не протидія змінам, що відбуваються, які, як правило, несприятливі для стану соціально-економічних систем, що вже склався, але уміння витягувати максимум користі з ситуацій, виникаючих в ході змін. Навикам нелінійного мислення можна і потрібно учити майбутніх фахівців» [ПЕД008 Крем].

Та чи не слід застосувати поняття нелінійності саме до відношення суспільства до інформаційних технологій? Ось як висловлюється з цього приводу Т.Г.Еріксен: «Два останні десятиріччя стали свідками стрімкого розвитку найрізноманітніших технологій, що зберігають час - від досконалих багаторівневих таймерів до електронної пошти, звукової пошти, мобільних телефонів і текстових процесорів; і усе ж мільйони з нас ніколи ще не мали так мало вільного часу, як зараз. Може здатися, ніби нас несамохіть поневолила та сама техніка, яка обіцяла визволення. Одночасно інформаційна революція привела до різноманітного зростання публічного доступу до інформації - і це стосується сотень мільйонів людей в усьому світі, враховуючи, безперечно, усіх, хто читає ці рядки; ми дістаємо задоволення чи страждаємо від доступності інформації, яка була ще немислимою поколінням раніше. Але неймовірний об'єм легко чи майже легко доступної інформації витворив не інформованіше, а – навпаки – збентеженіше людство» [2, с. 8].

Збентеженіше людство – як наслідок розвитку технологій, швидких змін в інформаційному просторі. І маємо дві нелінійні картини: одна характеризує стрімке зростання кількості і якості інформаційних технологій (тут частіше вказують на експоненціальну залежність), інша – здатність людини конкурувати з можливостями технологій, що в тій же мірі зменшується. І, отже, привід замислитися щодо гуманітарних наслідків інформатизації. Зокрема, на думку В.Лекторського, «коли високі технології розглядаються у зв'язку з людиною, із суспільством, то ці відносини не можна виражати в тих же поняттях, якими ми описуємо відносини механічного виробництва і людини або суспільства» [10].

З огляду на критичну роль інформаційних технологій, яку вони зводили останнім часом в життєдіяльності людства, доцільно навести й більш рішучу думку: «людина повинна залишатися антропоцентром в тому розумінні, що піклуватися повинна перш

за все про саму себе. Для цього, саме для цього - для самої себе як роду, як біологічного виду – вона повинна припинити руйнування тих структур, від яких критично залежить її існування [11]. А ці структури розташовані в духовній сфері, в ментальності людини, що формувалась протягом тисячоліть, в її все ж-таки біологічній суті.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку

Загальним висновком з цього дослідження може бути підтвердження тези, колись висловленої Е.Л.Шапіро: «...інфосередовище - явище унікальне і цілісне, не можна змінити якусь його частину, не зачіпаючи цим всього його в сукупності. Цим інфосередовище принципово відрізняється від рукотворних об'єктів техніки, які звичайно можна змінювати по частинах, не порушуючи цілого. ... Всі його характеристики обумовлені не речовинними властивостями, а естафетою соціальної пам'яті. У свою чергу, це приводить до вимоги певного консерватизму, стаціонарності інфосередовища, без чого неможливе функціонування будь-якої пам'яті, зокрема - соціальної. Адже задачі інфосередовища (і умови його існування) в збереженні необхідної стаціонарності соціальних (в даному випадку - інформаційних) відкладень. Ясно, що зайве різке втручання може необоротно порушити їх функціонування.

Відповідно кожне втручання в структуру інфосередовища, зокрема - спроби його вдосконалення, як і при рішенні екологічних, економічних і соціальних задач (у всіх цих випадках ми маємо справу з унікальними, єдиними і невідтворними об'єктами) вимагають великої обережності, багатократного обдумування і ретельного зважування» [12].

Слід також звернути увагу на те, що «зміни, які нібито сприяють продуктивності й творчим здібностям, насправді можуть зумовити щось цілком протилежне» [2, с. 8], і це може вважатися також проявом нелінійності, про яку багато говорять зараз освітяни.

Окреслені в цій роботі тенденції залишають не дуже багато місця для оптимізму, адже темпи розвитку інформаційних технологій вочевидь перевищують темпи адаптації людини в динамічному інформаційному середовищі. Проте В.Лекторський

виражає надію на те, що людина не загине. «Вона міняється, - пише він, - і неминуче вимушена мінятися. Вона сьогодні стикається з новими, виключно гострими проблемами, з новими викликами самому своєму існуванню. Ці проблеми потрібно вивчати (а це можливо сьогодні тільки при взаємодії різних підходів), їх потрібно вирішувати. Про них потрібно говорити, потрібно звертати на них увагу громадськості. Бо це не просто спеціальна тема академічних досліджень, а питання про долі нашої культури» [1]. Залишається погодитися з цим автором щодо перспектив подальших досліджень взаємин людини й інформаційних технологій.

Література

1. Лекторский В.А. Умер ли человек? // Наука. Общество. Человек / Отв. ред. В.С.Степин; Ин-т человека. – М.: Наука, 2004. – С. 229-238.
2. Еріксен Т.Г. Тиранія моменту: Швидкий і повільний час в інформаційну добу /Переклад з англійської Віктора Дмитрика. – Львів: Кальварія, 2004. – 196 с.
3. Кремень В.Г. К обществу знаний – через совершенствование системы образования // Социально-экономические проблемы информационного общества /Под ред. д.э.н., проф. Л.Г.Мельникова. – Сумы: ИТД «Университетская книга», 2005. – С. 34-48.
4. Шейко Василь. Освіта в інформаційній цивілізації //Вісник книжкової палати, 2000, № 9. - С.17-19.
5. Гаазе-Рапопорт М.Г., Поспелов Д.А. От амебы до работа: модели поведения. – М.: Наука, Гл.ред.физ.-мат.лит., 1987. – 288 с.
6. Аршинов В.И., Буданов В.Г. Синергетика наблюдения как познавательный процесс //Философия, наука, цивилизация. Под ред. В.В.Казютинского. - М.: Эдиториал УРСС, 1999. - С.231-255.
7. Пелевин В. Generation 'П'. Рассказы. – М.: ВАГРИУС, 1999. – 608 с.
8. Тульчинский Г. Виртуальная культура // Нева, 2001. - № 3. - С.170-176.
9. Эпштейн М. Информационный взрыв и травма постмодерна // Звезда, 1999. - № 11. - С. 216-227.

10. Келле В.Ж. «Высокое соприкосновение» в наши дни // Наука. Общество. Человек / Отв. ред. В.С.Степин; Ин-т человека. – М.: Наука, 2004. – С. 70-74.

11. Данилов-Данильян В.И. Устойчивое развитие – проблема выживания человека // Наука. Общество. Человек / Отв. ред. В.С.Степин; Ин-т человека. – М.: Наука, 2004. – С. 140-147.

12. Шапиро Э.Л. Экология инфосреды: пределы допустимых вмешательств и пути ее совершенствования // Теор. и практ. науч.-техн. информ. Матер. семин. - М., 1986. - С. 109-118.

Рассматривается влияние инноваций, прежде всего информационно-технологических, на человеческую личность. Характеризуется тенденция «исчезновения человека» как устранение под давлением информационных технологий его извечных устойчивых черт и качеств. Подчеркивается нелинейный характер последствий информатизации и необходимость осторожного вмешательства в информационную среду.

Influence of innovations foremost informatively-technological is examined, on human personality. The tendency of «disappearance of man» as removal under constraint of information technologies of his steady lines and internalss is characterized. Nonlinear character of consequences of informatization and necessity of careful interference are underlined with an informative environment.

Чурсін Микола Миколайович – кандидат технічних наук, доцент кафедри філософії культури і культурології Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (м. Луганськ)